

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ «ЗВІЛЬНЕННІ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ»

У статті з'ясовується сутність інституту звільнення від відбування покарання, звернено увагу на його процесуальну правову природу, визначено його гарантійну функцію, зроблено акцент на тому, що звільнення від відбування покарання є логічним завершенням усього процесу виконання кримінального покарання. Розмежовано поняття «звільнення від відбування покарання» та «закінчення відбування покарання».

Ключові слова: звільненні від відбування покарання, закінчення відбування покарання, завершення процесу виконання покарання, гарантія та логічне завершення виконання покарання.

Звільнення від відбування покарання є одним з найбільш врегульованих інститутів кримінально-виконавчого права і напевно тому йому не приділяють значної уваги фахівці цієї наукової галузі. Питання даної проблематики розкрито у працях таких вітчизняних учених, як А. В. Байлов, В. С. Батиргареєва, О. В. Беца, В. І. Борисов, О. Є. Письменський, І. С. Яковець. Але, як правило, у них досліджувались окремі підстави звільнення від відбування покарання. Тому вважаємо за доцільне звернутися до визначення поняття «звільнення від відбування покарання» як окремого цілісного правового інституту кримінально-виконавчого права.

Метою статті є з'ясування правової природи інституту звільнення засуджених від відбування покарання саме в контексті кримінально-виконавчого права, визначення поняття «звільнення» та перспектив розвитку і вдосконалення процесу звільнення від відбування покарання.

Вітчизняний закон (ст. 50 КК України) [1] визначає покарання як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Це визначення можна назвати сучасним. У ньому певним чином відображені гуманістичні набуття останніх століть. Раніше покарання мало значно меншу регламентацію, містило в собі більше сваволі та каральних елементів і взагалі, не передбачало як окремого виду покарання позбавлення волі. Наприклад, І. Я. Фойницький відзначав, що «уже в княжеской Руси мы встречаем заключение в порубы и погреба, но не в качестве наказания, а в значении меры предварительного или гражданского заключения» [4, с. 272]. Н. С. Таганцев також звертав увагу на цю особливість минулої системи покарань: «задачей тюрьмы было сохранение преступника впредь до востребования» [3, с. 204].

Але все ж таки не можна стверджувати, що покарання не мало цілеспрямованого навантаження. Навпаки, покарання завжди залишалося міцним ідеологічним чинником. Наприклад, у середньовічні часи покарання часто-густо носило релігійний характер та виконувало функцію не лише каральну, а й релігійну. За допомогою покарання встановлювали, чи не є особа єретиком. Отже, караючи, намагалися досягти не лише «відновлення» справедливості, а й виявлення «невірних». З роками покарання набувало й інших функцій. Серед них і функція залякування, і функція тиску з боку правлячої меншини. Але все одно, з набуттям та втратою інших функцій та цілей, мета кари ніколи не залишала змісту покарання.

Вітчизняне законодавство встановлює, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. КВК України, крім іншого, згадує й виправлення та ресоціалізацію.

Історично покарання пройшло багаторічний шлях та трансформацію. Спочатку метою кари вичерпувався вплив покарання на злочинця і тому покарання були дуже жорсткі, але не мали значної тривалості в часі. Тому

поняття «звільнення від покарання» має більш коротку історію ніж, власно, покарання. Наприклад, якщо призначалося покарання у виді побиття палками, то ніхто не робив акценту на звільненні від відбування такого покарання. Таке звільнення навіть важко собі уявити. Порушника били палками, і якщо він залишався живий, то після тривалої хвороби така особа знов продовжувала своє існування. Такі покарання як нанесення членушкоджень (ганьбліві) взагалі не мали стадії звільнення, оскільки їх дія продовжувалася все життя особи. Отже, інститут звільнення – це також певний прояв пом'якшення звичаїв і гуманізму. Він виник з появою обмежених у терміні покарань і фактично пов'язаний з поняттям «відновлення» справедливості. Якщо особа вчинила злочин, була піддана покаранню та відбувши його була звільнена, це означає, що в людській свідомості з'явилося поняття можливості змін у поведінці злочинця. Стало зрозумілим, що злочин не є вічним і, відповідно, покарання не повинно бути вічним. Покарання стали визначатися на певний строк і мати певні межі. Все це призвело до формулювання та встановлення інституту звільнення від відбування покарання.

Отже, необхідність існування інституту звільнення від відбування покарання виникла у зв'язку з тим, що покарання розгортається в часі і повинно мати закінчення. Сьогодні важко уявити собі стан, коли засуджений, після проголошення вироку, не знає, чи скінчиться коли-небудь покарання, яке йому призначили, або ж ні. Така ситуація гірша самого покарання.

Інша особливість звільнення залежить від рис, притаманних кримінально-виконавчій політиці певної держави. Йдеться про межі, які окреслені цілями, що стоять перед покаранням. У кримінально-виконавчому праві України такою межею є встановлення строку покарання і мети виправлення та ресоціалізації особи. Тобто йдеться про такі ознаки, які передбачають наявність певного процесу, що має закінчення та певний результат. Відповідно, якщо покарання встановлюється на певний строк та супроводжується намаганням досягти мети виправлення та ресоціалізації, це означає, що покарання повинне бути достатнім і мати закінчення. Саме тому стає зрозумілим необхідність інституту

звільнення від відбування покарання та його важливість. Засуджений завжди повинен знати строк свого покарання. Для цього законодавством передбачене обов'язково інформування особи про строк її покарання, як під час проголошення вироку так і у випадках змін строку відбування покарання (амністія, помилування і т. ін.).

Крім того, наявність інституту звільнення від відбування покарання відбиває реалізацію такого принципу кримінально-виконавчого права як невідворотність виконання покарання. І це зрозуміло, оскільки не можна вести мову про виконання покарання, якщо в нього не буде закінчення. Інакше кажучи, говорити про те, що покарання виконане і виконане з дотриманням усіх вимог закону та інших нормативних актів, можна лише після звільнення особи від покарання за відповідною правовою підставою.

Таким чином, з точки зору існування покарання в часі, покарання – це терміновий процес. Він існує в часі і має кінець. Сама побудова процесу відбування покарання свідчить про те, що воно повинно мати певну логіку. Особа починає відбувати покарання після набрання вироком законної сили та звернення його до виконання. Починається каральний та примусовий вплив на таку особу. Проходить певний час, особа «заробляє» характеристики, які визначають її як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин. Цей суб'єкт уже має чіткі властивості, «історію» та термін відбутого покарання. Усі ці фактори мають безпосереднє відношення до інституту звільнення. Наприклад, залежно від ставлення до праці, поведінки та відбутого строку покарання особа може бути представлена до умовно-дострокового звільнення. Тобто саме терміновість покарання формує майбутній інститут звільнення для засудженого. І навпаки, не почавши відбувати покарання, засуджений зменшує свої шанси на звільнення від відбування покарання. А точніше – зводить їх нанівець.

Далі, «набравши» певну сукупність характеристик, засуджений підходить до звільнення від відбування покарання. Звільнення це є логічним завершенням процесу відбування покарання. І це вірно, незважаючи на те, що звільнення

відбувається незалежно від кримінологічного прогнозу щодо засудженого. Крім того, не можна відкидати можливість дійсного виправлення особи під час відбування покарання. Такі випадки, коли особа свідомо відновлюється в соціальному стані й статусі, також непоодинокі.

Отже, звільнення є логічним завершенням процесу виконання відбування покарання – це перша ознака інституту звільнення.

Другою ознакою є те, що звільнення – це законодавча гарантія для осіб, засуджених до відбування кримінальних покарань.

Основним моментом цієї тези є те, що держава, застосовуючи до особи, що скоїла злочин, заходи примусу, повинна в тому числі гарантувати й те, що особа буде звільнена. Важливість цього полягає, по-перше, в тому, що працює принцип економії та достатності кримінальної репресії. Покарання карає за певне діяння й об'єм такої кари повинен вичерпуватися об'ємом злочину (тобто шкоди, яка заподіяна суспільним відносинам), а також доцільністю та розумністю. Тобто покарання не повинно бути «безрозмірним» і таким, що переслідує особу впродовж усього її життя. І, по-друге, застосувавши до особи покарання, яке визначено певним часом, держава повинна і звільнити особу від такого покарання. Отже, інститут звільнення є втіленням гарантії з боку держави того, що каральний вплив на засудженого буде закінчений. При цьому така гарантія покладає на державу цілий комплекс обов'язків, які роблять її насправді гарантією. Такими обов'язками є: дотримання прав і свободи людини і громадянина; забезпечення права на гідні та здорові умови життя; забезпечення права на медичне обслуговування; забезпечення права на справедливу винагороду за працю.

Як видно, всі названі обов'язки орієнтовані на те, щоб особа, яка засуджена судом та поміщена в кримінально-виконавчу установу, не переставала бути людиною та отримувала все необхідне для життя. Тобто гарантійні зобов'язання держави пов'язані з тим, щоб позбавивши людину волі після відбуття покарання, повернути в суспільство також людину. Здорову та, по-можливості, чемну.

Весь окреслений комплекс є єдиною державною гарантією того, що державний примус буде закінчено й особа буде знову вільною.

Наявність цієї гарантії є дуже важливою, оскільки вона надає надійності самому інституту покарання. Завдяки звільненню покарання набуває реальності. Без звільнення не буде покарання, буде лише свавілля. Без звільнення покарання втратить зміст та мету. Якщо покарання не буде окреслено строком і відповідно звільненням, то не буде ніяких обмежень, кари та попередження. І це зрозуміло, оскільки якщо не має строку, то і не можна казати про зміст, інтенсивність та мету впливу. Навіщо якимось впливати на особу, якщо вона опиняється повністю у владі тих, хто її назавжди позбавляє волі? У таких випадках засуджений також втрачає вольові властивості та прагнення. Цей психологічний феномен знайомий у зв'язку із засудженими до довічного позбавлення волі.

Разглядаючи питання про сутність звільнення від відбування покарання, необхідно звернути увагу на розмежування таких понять, як «звільнення від відбування покарання» та «закінчення відбування покарання».

Названі поняття співвідносяться між собою як неоднорідні. Якщо закінчення строку відбування покарання – це категорія, безпосередньо пов'язана з часом, то поняття «звільнення» – це, скоріше, категорія, яка має прикладну, нормативну та процесуальну сутність.

Виходячи з логічної та гарантійної сутності розглядуваного інституту, потрібно усвідомити, що закінчується майже будь-яке покарання, незалежно від того, з яким юридичним фактом закон пов'язує кінець карального впливу на особу. Закінчується покарання, яке було відбуте повністю, закінчується і покарання, від якого засудженого звільнено достроково, закінчуються покарання, які пов'язані з позбавленням волі, закінчуються і покарання, які пов'язані з позбавленням менш болісних прав особи. Отже, більшість покарань закінчується. Причому, кінець покарання настає, так би мовити, автоматично. Незалежно від прогнозів щодо засудженого, незалежно від того, чи може він себе забезпечити, чи потрібна йому допомога. Це, як вказувалось раніше,

категорія часу. З плином часу вичерпується вся змістовна частина покарання. Крім того, закінчення є «первісним» по відношенню до звільнення.

Стосовно «звільнення», то в нього є деякі спільні з поняттям «закінчення» риси. Зокрема, воно також притаманно більшості видів покарання та відбувається незалежно від прогнозів щодо поведінки засудженого. Але на відміну від закінчення покарання, звільнення – це завжди процес і, відповідно, процесуальна, вольова діяльність органів та установ виконання покарань і певною мірою засуджених. Ця діяльність має нормативну регламентацію і тягне за собою певну низку наслідків. Наприклад, для того, щоб звільнення відбулося належним чином, посадові особи кримінально-виконавчих установ повинні провести підготовчі дії, спрямовані на соціальне та побутове влаштування засудженого, оформити документи, провести розрахунок із засудженим. Як видно, це юридично значима діяльність спеціально уповноважених органів держави, яка має процесуальну природу, врегульована нормами права і вимагає дотримання формальностей, без наявності яких можна вести мову про порушення прав засудженого. Таких ознак закінчення покарання не має.

На різницю між закінченням і звільненням звертають увагу і Європейські тюремні правила. Цей акт наголошує, що «...всі засуджені звільняються одразу ж після закінчення строку їх ув'язнення...» (правило 33.1) [2, с. 247].

Отже, закінчення покарання можна визначити як властивість покарання, пов'язана з категорією часу, яка відбувається автоматично, ґрунтується на законі і не залежить від волі суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин.

Слід звернути також увагу на різницю між такими поняттями та правовими категоріями, як «звільнення від відбування покарання» і «звільнення від кримінальної відповідальності». Тут треба згадати, що означає кримінальна відповідальність і у зв'язку з чим вона виникає. Традиційно кримінальна відповідальність визначається як вид юридичної відповідальності, що є правовим наслідком вчиненого злочину і полягає в застосуванні до винної особи державного примусу у виді покарання. Отже, кримінальна

відповідальність – це наслідок вчиненого злочину, що передбачає застосування державного примусу. Відповідно, якщо йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності, то передбачається звільнення особи від усіх наслідків механізмів державного примусу.

Відбування покарання – це обов’язок засудженого підкоритися та зазнати весь комплекс правообмежень, які входять в обсяг конкретного виду кримінального покарання і який є частиною кримінальної відповідальності. І, відповідно, звільнення від відбування покарання означає звільнення певної особи від обов’язку зазнати конкретний набір правообмежень, тобто від частини наслідків кримінальної відповідальності.

Як видно, поняття «кримінальна відповідальність» значно ширше, ніж поняття «відбування покарання». Перше включає в себе поняття державного примусу, який не обмежується лише застосуванням покарання. Відповідно, і звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від звільнення від відбування покарання за обсягом. Коли особу звільняють від кримінальної відповідальності, це означає, що вона звільняється від всіх правових наслідків вчиненого злочину. Якщо ж особу звільняють від відбування покарання, це говорить про те, що така особа не буде лише відбувати покарання, а інші елементи примусу вона зазнає, наприклад, такі як стан судимості.

Отже, спробуємо навести визначення поняття «звільнення від відбування покарання»: це процесуальна діяльність спеціально уповноважених органів і установ виконання покарань, пов’язана, як правило, із закінченням покарання і спрямована на припинення дії механізмів державного примусу у виді набору правообмежень, передбачених об’ємом конкретного виду кримінального покарання, в якій відбивається логічне завершення всього процесу виконання покарання і державна гарантія щодо закінчення примусового впливу на особу».

Список літератури:

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // ВВР України. –2001. – № 25-26. – Ст. 131 (зі змінами).
2. Права людини в діяльності органів і установ виконання покарань : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. проф. А. Х. Степанюка. – Чернігів : ПАТ «ПВК Десна», 2012. – 280 с.

3. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая : лекции : в 2-х т. / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – Т. 2. – С. 204.

4. Фойницкий И. Я. Учение о наказании / И. Я. Фойницкий. – М. : Добросвет, 2000. – С. 272.

Романов М. В. К вопросу о сущности и понятии освобождения от отбывания наказания.

В статье выясняется сущность института освобождения от отбывания наказания, обращено внимание на процессуальную правовую природу этого института, определена его гарантийная функция, поставлен акцент на том, что освобождение от отбывания наказания является логическим завершением всего процесса исполнения уголовного наказания. Разграничены понятия освобождения от отбывания наказания и окончание отбывания наказания.

Ключевые слова: освобождение от отбывания наказания, окончание отбывания наказания, завершение процесса исполнения наказания, гарантии и логическое завершение исполнения наказания.

Romanov M. V. On the nature and the notion release from punishment.

The article defines the essence of the Institute exemption from punishment, called attention to the procedural legal nature of this institution, is defined by its guarantee function, put emphasis on the fact that the exemption from punishment the logical conclusion of the process of execution of criminal penalties. To distinguish between the exemption from punishment and the end of serving punishment.

Key words: exemption from punishment, the end of serving punishment, the completion of the execution of the punishment, the guaranty and the logical conclusion of the punishment.